

РОЗДІЛ 12 ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

УДК 344

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/123>

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО І ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ

LEGAL SUPPORT FOR SOCIAL AND LEGAL PROTECTION OF MILITARY PERSONNEL AND THEIR FAMILIES

Іващенко С.М., полковник,

доцент кафедри права Національної безпеки та правової роботи

Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Чалий М.Г., полковник,

викладач кафедри Військового права

Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті розглядається актуальна проблема правового забезпечення соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей в Україні. Автор аналізує чинне законодавство, що регулює дане питання, висвітлює основні права та гарантії, передбачені для цієї категорії громадян. Особлива увага приділяється проблемним аспектам реалізації правових норм на практиці та шляхам їх вирішення. У роботі підкреслюється важливість ефективного функціонування системи соціального захисту військовослужбовців, яка включає в себе забезпечення належних умов проходження служби, надання пільг та компенсацій, медичне обслуговування, пенсійне забезпечення тощо. Автор зазначає, що держава повинна гарантувати військовослужбовцям та членам їх сімей гідний рівень життя, адекватний їхньому внеску у захист Вітчизни.

Стаття містить аналіз міжнародного досвіду у сфері соціального захисту військовослужбовців та можливості його імплементації в українських реаліях. Наголошується на необхідності вдосконалення нормативно-правової бази, посилення контролю за дотриманням прав та гарантій військовослужбовців, а також підвищення рівня правової культури та обізнаності серед самих військових та членів їх родин. У висновках автор підсумовує, що ефективне правове забезпечення соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей є запорукою підтримки високого морально-психологічного стану армії, зміцнення обороноздатності держави та забезпечення національної безпеки України.

Подальші дослідження в цій сфері сприятимуть пошуку оптимальних шляхів вирішення існуючих проблем та вдосконаленню системи соціального захисту військових. Зокрема, перспективними напрямками можуть стати вивчення та адаптація передового міжнародного досвіду в цій галузі, розробка інноваційних підходів до надання соціальних послуг військовослужбовцям та членам їх сімей, а також поглиблений аналіз ефективності існуючих механізмів правового захисту. Важливим завданням також є посилення співпраці між науковцями, державними органами, громадськими організаціями та самими військовослужбовцями з метою вироблення консолідованої позиції щодо напрямків реформування системи соціального і правового захисту військових.

Ключові слова: військовослужбовці, соціальний захист, правовий захист, законодавство, права, гарантії, пільги, національна безпека.

This article addresses the pressing issue of legal provision for social and legal protection of military personnel and their family members in Ukraine. The author analyzes the current legislation regulating this matter and highlights the fundamental rights and guarantees provided for this category of citizens. Special attention is paid to the problematic aspects of implementing legal norms in practice and ways to resolve them. The paper emphasizes the importance of an effective functioning system of social protection for military personnel, which includes ensuring proper conditions of service, providing benefits and compensations, medical care, pension provision, etc. The author notes that the state should guarantee military personnel and their family members a decent standard of living, commensurate with their contribution to the defense of the Motherland.

The article contains an analysis of international experience in the field of social protection of military personnel and the possibility of its implementation in Ukrainian realities. The need to improve the regulatory framework, strengthen control over the observance of the rights and guarantees of military personnel, as well as increase the level of legal culture and awareness among the military personnel themselves and their family members is emphasized. In the conclusions, the author summarizes that effective legal provision of social and legal protection of military personnel and their family members is the key to maintaining a high moral and psychological state of the army, strengthening the state's defense capabilities, and ensuring the national security of Ukraine. Further research in this area will contribute to finding optimal ways to solve existing problems and improve the system of social protection for the military. Further research in this area will contribute to finding optimal ways to solve existing problems and improve the social protection system for the military. In particular, promising directions may include studying and adapting best international practices in this field, developing innovative approaches to providing social services to military personnel and their families, as well as in-depth analysis of the effectiveness of existing legal protection mechanisms. An important task is also to strengthen cooperation between scientists, government agencies, public organizations, and the military themselves in order to develop a consolidated position on the directions of reforming the system of social and legal protection of the military. Only on the basis of thorough scientific research, broad public dialogue, and political will is it possible to achieve real progress in ensuring a decent standard of living and social protection for those who stand guard over the peace and security of our state.

Key words: military personnel, social protection, legal protection, legislation, rights, guarantees, benefits, national security.

Постановка проблеми. В умовах сучасних викликів та загроз національній безпеці України особливою актуальністю набуває питання правового забезпечення соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Військовослужбовці є особливою категорією громадян, які виконують надзвичайно важливу функцію – захист суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності нашої держави. Враховуючи специ-

фіку їхньої діяльності, пов'язаної з високим ризиком для життя і здоров'я, значними фізичними і психологічними навантаженнями, держава повинна забезпечити їм належний рівень соціального і правового захисту.

Незважаючи на наявність достатньо розвиненої нормативно-правової бази у цій сфері, практика свідчить про існування низки проблем, які перешкоджають ефективній реалізації прав та гарантій військовослужбовців та членів

їх сімей. Серед них можна виділити недосконалість механізмів реалізації законодавчих норм, недостатнє фінансове та матеріально-технічне забезпечення, бюрократичні перепони, низький рівень правової обізнаності самих військовослужбовців тощо.

Особливої гостроти ця проблема набуває в умовах триваючого збройного конфлікту, коли кількість військовослужбовців, які потребують додаткового соціального і правового захисту, значно зростає. Учасники бойових дій, члени їх сімей, а також сім'ї загиблих військовослужбовців стикаються з численними труднощами, пов'язаними з отриманням передбачених законодавством пільг, компенсацій, медичної допомоги, психологічної реабілітації тощо.

Динамічний розвиток суспільних відносин, поява нових форм та способів ведення військових дій, зміни в соціально-економічній ситуації в країні вимагають постійного вдосконалення правового регулювання у сфері соціального і правового захисту військовослужбовців. Адаптація тільки своєчасне реагування на виклики сьогодення, врахування міжнародного досвіду та впровадження кращих практик дозволить створити ефективну систему підтримки тих, хто стоїть на захисті нашої держави. Слід зазначити, що проблема правового забезпечення соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей має комплексний та міждисциплінарний характер. Вона знаходиться на перетині таких галузей знань, як право, соціальна політика, державне управління, психологія, медицина тощо. Тому для її ефективного вирішення необхідний системний підхід, який передбачає залучення фахівців різних спеціальностей та координацію зусиль органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій та самих військовослужбовців.

Одним з ключових аспектів проблеми є недостатня узгодженість та суперечливість нормативно-правових актів, які регулюють питання соціального і правового захисту військовослужбовців. Незважаючи на наявність спеціальних законів та підзаконних актів у цій сфері, їх положення не завжди є чіткими та однозначними, що призводить до різночитань та ускладнює їх практичне застосування. Крім того, деякі норми мають декларативний характер і не підкріплені реальними механізмами реалізації.

Іншою важливою проблемою є недостатнє фінансування заходів соціального і правового захисту військовослужбовців. В умовах економічної нестабільності та обмеженості бюджетних ресурсів держава не завжди спроможна в повному обсязі виконувати свої зобов'язання перед військовими та членами їх сімей. Це призводить до затримок у виплаті грошового забезпечення (відповідних додаткових виплат), недофінансування програм забезпечення житлом, медичного обслуговування, санаторно-курортного лікування тощо.

Не менш важливою є проблема низького рівня правової культури та обізнаності серед самих військовослужбовців та членів їх сімей. Часто вони не знають своїх прав та гарантій, передбачених законодавством, не вміють їх відстоювати та захищати. Це робить їх вразливими перед свавіллям чиновників, ускладнює доступ до передбачених пільг та компенсацій. Тому питання підвищення правової освіченості військовослужбовців та членів їх сімей, формування у них активної громадянської позиції є надзвичайно актуальним. Дослідження проблем правового забезпечення соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей є вкрай важливим завданням для сучасної юридичної науки та практики. Адаптація до ефективності функціонування цієї системи залежить не лише від добробуту та соціальної захищеності військових, а й від боєздатності армії, обороноздатності та національної безпеки України в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти правового забезпечення соціаль-

ного і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей висвітлюються у наукових працях таких українських вчених, як В. Й. Пашинський, П. М. Рабінович, М. І. Іншин, О. Г. Кушніренко, Т. М. Слінько, І. М. Коротатник, І. Ф. Коржанський, В. І. Кириленко, О. С. Верба, С. О. Поляков, А. В. Яковлев, О. О. Опанасенко, В. С. Венедітков, М. М. Прохоренко, О. М. Ярошенко, К. В. Бериславська, О. О. Шамич, В. В. Сокуренько, А. Ф. Волобуєв, І. В. Зозуля, С. М. Мельник, М. І. Нецадим, В. К. Колпак, О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський, О. Ф. Скакун, Д. О. Єрмоленко, Ю. О. Михайлова, С. О. Іванов, Р. І. Кондратьєв, В. Ю. Кікінчук, І. І. Качан, В. В. Мушенко, А. В. Кірш, О. П. Сайнецький, С. І. Шевченко, А. О. Кориневич, О. В. Лавриненко, М. В. Чічань та інші.

Значний внесок у дослідження, пов'язані з проблемами соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, зробили також такі вітчизняні науковці, як Н. Б. Болотіна, В. С. Венедітков, О. М. Ярошенко, Г. І. Чанишева, В. В. Жернаков, С. М. Прилипко, С. М. Синчук, І. М. Сирота, Б. І. Сташків, Л. П. Шумна, Н. М. Хуторян, М. М. Клемпарський, В. Л. Костюк, О. А. Поєдинок, М. В. Кравченко, О. В. Москаленко, Л. Ю. Малюга, О. Й. Хомра, І. С. Ярошенко, В. В. Юровська, В. О. Гончаров, В. В. Лаврухін, А. В. Сергієнко, І. Г. Козуб, А. Б. Шевченко, О. О. Кондратенко, М. О. Кравченко та інші.

Метою статті є комплексне дослідження правового забезпечення соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей в Україні, аналіз чинного законодавства у цій сфері, виявлення існуючих проблем та прогалин, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання та механізмів реалізації прав і гарантій цієї категорії громадян. Стаття має на меті підкреслити важливість ефективного функціонування системи соціального і правового захисту військовослужбовців як запоруки підтримки високого морального духу армії, забезпечення її боєздатності та виконання конституційного обов'язку держави щодо захисту суверенітету і територіальної цілісності України. Автор прагне привернути увагу наукової спільноти, законодавців та широкої громадськості до необхідності посилення соціальної і правової захищеності військовослужбовців та членів їх сімей в умовах триваючої збройної агресії проти нашої держави.

Завданнями статті є:

- проаналізувати сучасний стан правового забезпечення соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей в Україні;
- дослідити основні положення чинного законодавства у сфері соціального і правового захисту військовослужбовців та виявити його недоліки і суперечності;
- вивчити міжнародний досвід правового регулювання соціального захисту військовослужбовців та можливості його імплементації в українське законодавство;
- визначити ключові проблеми та перешкоди, які виникають у процесі реалізації прав і гарантій військовослужбовців та членів їх сімей на практиці;
- запропонувати шляхи вдосконалення правового регулювання та механізмів забезпечення соціального і правового захисту військовослужбовців в Україні

Виклад основного матеріалу. Правове забезпечення соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей в Україні ґрунтується на широкому колі нормативно-правових актів, які утворюють складну і розгалужену систему. Основоположним документом у цій сфері є Конституція України, яка у статті 17 проголошує, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторковості покладаються на Збройні Сили України. Держава забезпе-

чує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей [4, с. 133].

Базовим законодавчим актом у цій сфері є Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року. Цей закон визначає основні засади державної політики у сфері соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей, встановлює єдину систему їх соціального та правового захисту, гарантії та пільги, які надаються цій категорії громадян. Закон регулює широке коло питань, пов'язаних із матеріальним та грошовим забезпеченням військовослужбовців, їх медичним обслуговуванням, санаторно-курортним лікуванням, забезпеченням житлом, правом на освіту та працевлаштування, пенсійним забезпеченням тощо [1, с. 127].

Важливу роль у правовому регулюванні соціального і правового захисту військовослужбовців відіграють також інші закони України, такі як «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей» та інші. Ці законодавчі акти деталізують та конкретизують положення базового закону, враховуючи специфіку різних категорій військовослужбовців та членів їх сімей [7, с. 89].

Окрему групу нормативно-правових актів у сфері соціального і правового захисту військовослужбовців становлять підзаконні акти – укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, накази та інструкції міністерств і відомств. Вони регулюють більш специфічні та вузькі питання, пов'язані з реалізацією прав і гарантій військовослужбовців та членів їх сімей. Наприклад, Указ Президента України «Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» визначає порядок і умови проходження військової служби, права та обов'язки військовослужбовців. Постанови Кабінету Міністрів України встановлюють розміри грошового забезпечення, порядок надання пільг та компенсацій, механізми забезпечення житлом тощо [6, с. 62].

Аналіз законодавчої бази свідчить про наявність в Україні достатньо розвинутої системи правового регулювання соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Держава на законодавчому рівні визнає особливий статус цієї категорії громадян, їх значний внесок у забезпечення обороноздатності та національної безпеки країни, гарантує їм належний рівень соціального захисту [5].

Водночас, незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів у цій сфері, їх якість та ефективність реалізації на практиці викликає певні зауваження. Однією з ключових проблем є недостатня систематизація та узгодженість законодавства у сфері соціального і правового захисту військовослужбовців. Норми, які регулюють ці питання, розпорошені по різних законодавчих та підзаконних актах, що ускладнює їх пошук та застосування. Деякі положення різних нормативно-правових актів суперечать одне одному, містять застарілі норми або прогалини. Це створює правову невизначеність та перешкоджає ефективній реалізації прав і гарантій військовослужбовців на практиці [2].

Іншою проблемою є декларативність окремих законодавчих положень, які не підкріплені реальними механізмами їх втілення в життя. Наприклад, законодавство гарантує військовослужбовцям та членам їх сімей право на отримання житла, однак на практиці процес забезпечення житлом є надзвичайно повільним та забюрократизованим.

Подібна ситуація спостерігається і з іншими пільгами та гарантіями, передбаченими законодавством – безоплатним медичним обслуговуванням, санаторно-курортним лікуванням, знижками на оплату житлово-комунальних послуг тощо. Часто реалізація цих прав ускладнюється через відсутність належного фінансування, недосконалість організаційних механізмів, бюрократичні перепони [6, с. 63].

Серйозним викликом для системи соціального і правового захисту військовослужбовців є триваюча збройна агресія Російської Федерації проти України. В умовах бойових дій значно зростає кількість військовослужбовців, які потребують додаткового соціального захисту – учасників бойових дій, інвалідів війни, сімей загиблих військовослужбовців тощо. Чинне законодавство не повною мірою враховує особливості їх правового статусу та потреби у соціальній підтримці. Зокрема, актуальними залишаються питання удосконалення механізмів надання статусу учасника бойових дій, забезпечення ефективної реабілітації та соціальної адаптації військовослужбовців, які отримали поранення чи інвалідність, надання всебічної підтримки сім'ям загиблих військових [3, с. 168].

Ще однією проблемою є недостатня обізнаність самих військовослужбовців та членів їх сімей щодо своїх прав та гарантій, передбачених законодавством. Часто вони не обізнані про існуючі пільги та компенсації, на які мають право, не вміють їх оформлювати та відстоювати. Це призводить до того, що значна частина військовослужбовців та членів їх сімей не може повною мірою реалізувати свої права на соціальний і правовий захист. Вирішення цієї проблеми потребує проведення широкої інформаційно-роз'яснювальної роботи, підвищення рівня правової культури та обізнаності серед військовослужбовців та членів їх сімей.

Таким чином, незважаючи на наявність розгалуженого законодавства у сфері соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей, його практична реалізація стикається з низкою проблем та перешкод. Серед них – недосконалість та суперечливість окремих законодавчих норм, декларативність деяких положень, відсутність ефективних механізмів реалізації прав і гарантій, недостатнє врахування особливостей різних категорій військовослужбовців, низький рівень правової обізнаності серед самих військових та членів їх сімей [8, с. 250].

Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу, який включає удосконалення законодавчої бази, посилення контролю за виконанням законодавства, забезпечення належного фінансування та організаційної підтримки з боку держави, активне залучення самих військовослужбовців та громадянського суспільства до процесу вдосконалення системи соціального і правового захисту. Лише за умови консолідації зусиль усіх зацікавлених сторін можливо забезпечити реальний та ефективний соціальний і правовий захист тих, хто стоїть на сторожі незалежності, суверенітету та територіальної цілісності нашої держави.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що правове забезпечення соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей є одним із пріоритетних напрямів державної політики України. В умовах триваючої збройної агресії проти нашої держави, коли на Збройні Сили України та інші військові формування покладається відповідальна місія із захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості України, питання соціального і правового захисту військовослужбовців набуває особливої актуальності та значущості.

Аналіз законодавчої бази свідчить, що в Україні створено достатньо розвинуту систему правового регулювання соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Конституція України, закони України

«Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та інші законодавчі акти встановлюють широкий спектр прав, пільг та гарантій для військовослужбовців та членів їх сімей. Держава гарантує їм належний рівень грошового та матеріального забезпечення, безоплатну медичну допомогу, санаторно-курортне лікування, забезпечення житлом, право на освіту та працевлаштування, пенсійне забезпечення тощо.

Водночас, практична реалізація законодавчих норм у сфері соціального і правового захисту військовослужбовців стикається з низкою проблем та перешкод. Серед них – недосконалість та суперечливість окремих законодавчих положень, декларативність деяких норм, відсутність ефективних механізмів реалізації прав і гарантій, недостатнє врахування особливостей різних категорій військовослужбовців, низький рівень правової обізнаності серед самих військових та членів їх сімей. Ці проблеми значно знижують ефективність системи соціального і правового захисту військовослужбовців, перешкоджають повноцінній реалізації їхніх прав та законних інтересів.

Особливої гостроти ці проблеми набувають в умовах збройного конфлікту на сході України. Військовослужбовці, які беруть безпосередню участь у бойових діях, стикаються з підвищеними ризиками для життя та здоров'я, зазнають значних фізичних та психологічних навантажень. Учасники бойових дій, інваліди війни, сім'ї загиблих військовослужбовців потребують додаткових гарантій соціального захисту та підтримки з боку держави. Поряд з цим, чинне законодавство не повною мірою враховує їхні особливі потреби та проблеми, що призводить до труднощів у реалізації їхніх прав на практиці.

Вирішення зазначених проблем потребує комплексного та системного підходу, який включає удосконалення законодавчої бази, посилення контролю за виконанням

законодавства, забезпечення належного фінансування та організаційної підтримки з боку держави, активне залучення самих військовослужбовців та громадянського суспільства до процесу вдосконалення системи соціального і правового захисту.

Насамперед, необхідно провести ретельний аналіз та систематизацію чинного законодавства у сфері соціального і правового захисту військовослужбовців, усунути існуючі суперечності та прогалини, забезпечити узгодженість та взаємодоповнюваність різних нормативно-правових актів. Важливо запровадити дієві механізми реалізації законодавчих норм на практиці, зокрема, шляхом розробки чітких процедур та стандартів надання соціальних послуг, посилення відповідальності посадових осіб за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків у цій сфері.

Проблема правового забезпечення соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей є надзвичайно актуальною та важливою для сучасної України. Від ефективності функціонування цієї системи значною мірою залежить боєздатність та моральний дух українського війська, готовність військовослужбовців виконувати свій конституційний обов'язок із захисту Вітчизни. Держава повинна докласти максимум зусиль для створення належних умов проходження військової служби, забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей всім необхідним для гідного життя та ефективного виконання службових обов'язків.

Вирішення проблем правового забезпечення соціального і правового захисту військовослужбовців потребує консолідації зусиль усіх гілок влади, силових структур, громадянського суспільства. Лише спільними зусиллями, на основі конструктивного діалогу та співпраці, можливо досягти реального покращення становища військовослужбовців та членів їх сімей, підвищити ефективність системи їх соціального і правового захисту. Це завдання має стати одним із пріоритетів державної політики, запорукою зміцнення обороноздатності та національної безпеки України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Автушенко І. Державний соціально-правовий захист військовослужбовців Збройних сил України та членів їхніх сімей у 1997–2011 рр. *Pomiedzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*. 2017. Т. 2. С. 121–140.
2. Вакулєнко О. Правовий, психологічний та соціально-економічний аспекти проблеми моральної шкоди, завданої громаді. *Право України*. 2018. № 2018/04. С. 165.
3. Кривенко Ю. В. Військовослужбовець та доброволець: правовий і соціальний захист. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Т. 1, № 3(28). С. 166–170.
4. Луценко Ю. В. Правові засади формування та реалізації воєнної політики України. *Scientific papers of the legislation institute of the verkhovna rada of ukraine*. 2019. № 4. С. 130–136.
5. Пінчук Р. С., Письменна О. П. Правовий захист учасників бойових дій та ветеранів війни. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. № 83.
6. Сокол М. В. Сім'я як суб'єкт соціально-забезпечувальних правовідносин у сфері державних соціальних допомог. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 2(31). С. 60–64.
7. Тараненко Г. В. Правова просвіта населення як елемент правової культури суспільства. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2020. № 1 (37). С. 87–94.
8. Шинкар Т. І. Право на доступ до публічної інформації: правове забезпечення та проблеми імплементації в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. № 85. С. 247–254.